

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Павло Смоляк, проф.(Тернопіль)

УДК 111.852: 39 (477) 398.8

ББК ШЗ (45Укр) – 631

Різдвяні свята в родині Богдана Лепкого (село Поручин Бережанського району Тернопільської області)

У статті звертається увага на опис Різдвяних свят в с. Поручин Бережанського району 70–80-х років XIX ст, який здійснив Б. Лепкий у своїй повісті «Казка мого життя», подається інформація про традиційні та новаторські складові різдвяних звичаїв та обрядів в родині священика.

Ключові слова: Богдан Лепкий, с. Поручин, священик, звичай, обряд, Святий вечір, дідух, коляда.

Pavlo Smolyak CHRISTMAS HOLIDAYS IN THE FAMILY OF BOHDAN LEPKYI (THE VILLAGE PORUCHYN OF BEREZHAN AREA THE TERNOPIIL REGION)

This article describes Christmas holidays in the village Poruchyn of Berezhan area in the 70-80s of the XIX-th century. In the story «The Fairy-tale of my Life» by B. Lepkyi we get to know about traditional Christmas holidays and some innovations in customs and rituals in the family of the priest.

Key words: Bohdan Lepkyi, the village Poruchyn, priest, ritual, Holly night, didukh, kolyada.

Богдан Лепкий – митець непересічного таланту: поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, публіцист, есеїст, видавець. У кожній із цих галузей він зробив вагомий вклад в історію української національної культури. Досліджували творчу спадщину Богдана Лепкого українські та зарубіжні вчені: Р. Гром'як, М. Ткачук, В. Качкан, Р. Смик, Н. Білик, Н. Гавдида та ін. Але на сьогоднішній день ще недостатньо звернено увагу на народознавчий аспект у його художній творчості, зокрема в есеїстичній.

Мета статті – зацентувати увагу на описі Богданом Лепким Різдвяних свят, поміщеному в мемуарній повісті «Казка мого життя», які відбувалися в родині його батька – священика Сильвестра Лепкого у 70 – 80-х роках XIX століття в с. Поручин Бережанського повіту що на Тернопільщині.

Коли Богдану Лепкому виповнилось шість років, його батьки вирішили переїхати на Бережанщину, щоб їхній син мав можливість навчатися спочатку в початковій нормальній школі, а опісля – в гімназії. Вибір саме міста Бережан для навчання Богдана був не випадковим, адже в цей час його дідусь по маминій лінії отець Богдан Глібовицький мав парафію в цьому місті й міг наглядати та опікуватися своїм онуком під час навчання. У зв'язку з цим його батькові отцю Сильвестрові Лепкому запропонували парафію в с. Поручині, що було віддалене від повітового міста за вісімнадцять кілометрів й розміщене, як казали місцеві жителі, «на краю світа» (у цьому селі закінчувалося дорожнє сполучення і наставав тупик). Таким чином, дитячі роки Богдана Лепкого продовжувалися в с. Поручин на Бережанщині.

В історії української культури Богдан Лепкий залишив вагомий слід не лише як талановитий літератор, а як автор етнографічних описів місцевих звичаїв, обрядів, сільськогосподарської діяльності місцевих жителів, їх світогляду та ментальності. У м. Бережанах і в с. Поручин минала юність Богдана-гімназиста. Там формувався його характер і моральні цінності. Від поручинських селян він почув багато легенд та переказів про давні часи. У цій місцевості юнак вперше усвідомив суть місцевих звичаїв та обрядів, які згодом були описані в його мемуарній повісті «Казка мого життя»⁴⁸.

Навчаючись у Бережанській гімназії, Богдан Лепкий щороку приїздив до батьків у Поручин на великі свята і мав можливість споглядати обрядові дієства, які їх супроводжують. Завдяки спогадам з юних літ у художній спадщині Богдана Лепкого збереглися цінні документи традиційних обрядів, огляд яких зроблений майже з фотографічною точністю і достовірністю. Серед них особливий інтерес викликають описи Різдвяних свят, які безпосередньо відбувалися в його родині й вважалися найвеличчішими в річному календарному циклі.

Надзвичайно цікаво задокументований Святвечірній обряд, який відбувався в Поручині у 70 – 80-х роках XIX століття власне у родині священика. В етнографічній літературі цього періоду є дуже мало записів, які б висвітлювали традицію святкування Святого вечора у середовищі служителів церкви. Адже в ньому, на відміну від народних традицій, спостерігаються новаторські елементи, пов'язані з християнізацією різдвяних обрядових дійств, а також їхнє входження і злиття з давньою (язичницькою)

⁴⁸ Матеріали про Різдвяні свята в с. Поручин Бережанського повіту опубліковані в третій частині спогадів Богдана Лепкого «Казка мого життя», що має назву «Бережани». Ця частина залишилася недовершеною. Автор мав намір розповісти про свою працю в Бережанській гімназії після завершення навчання в університетах Відня і Львова. Третя частина вийшла окремим виданням у Кракові в 1941 р.

звичаєвістю. Описуючи місцеву обрядовість, Богдан Лепкий зауважує, що Святий вечір в Поручині розпочинався із внесення парубком (у священничій родині це був пастух або наймит) до хати житнього снопа (у цій місцевості його до сьогодні називають Дідом [Смоляк 2006, 1: 63]) та околата пшениці – Дідуха. Першого ставили на покуті, а другого стелили по долівці⁴⁹. Якщо Дідо стояв на покуті до старого Нового року, то Дідуха на другий день свят виносили на дорогу або в сад і спалювали, роблячи свого роду жертву дохристиянському божеству Даждьбогу. До речі, у священничих родинях цю функцію, зазвичай, виконувала домашня прислуга чоловічої статі. Крім цього, на стіл під обрус по чотирьох його кутах наймичка ставила по зубцю часнику (в селі казали «чіснику»), «бо він має велику силу, його ароми бояться усякі недуги» [Лепкий 1991: 504]. Поміж розставлені тарілки на столі кидали гілки темно-зеленої сосни. Як бачимо, початок Святого вечора в священничій родині має багато традиційних (дохристиянських) елементів. Хоча спостерігаються й новаторські. Зокрема, Діда і Дідуха вносять до оселі не господар і його старший син, як це заведено в селянських родинях, а прислуга – пастух чи наймит.

У священничих родинях в другій половині XIX століття, як зазначає Богдан Лепкий, обов'язковим атрибутом була ялинка. Її прикрашали кольоровими паперовими іграшками, а найголовніше – засвічували на ній воскові свічечки. До речі, за словами Богдана Лепкого, в цей час «тяжко знайти священничу хату, де її не вбирали б» [Лепкий 1991: 504].

У другій половині XIX століття на Бережанщині на Святий вечір культивувався звичай приносити сільськими дітьми священникові коляду⁵⁰. Це зазвичай робили діти й підлітки із заможніших родин. Вони входили до оселі священника й виголошували наступний текст: «просили вас татуньо й мамуня і я вас прошу прийти до нас на коляду» [Лепкий 1991: 504]. Священик дякував посланцеві й запитував його, чий він є і як його прізвище. Усе це він записував на папір, подаючи цим знак згоди. Опісля переказував дітям, щоби їхні батьки прийшли до нього на другий день свят на вечерю. Таких посланців за весь вечір приходило більше десятка. Цей обряд здавна культивувався у Поручині. Адже, діти багатших господарів у селі повинні були в першу чергу принести коляду священнику, а потім – усім іншим: хрещеним батькам, родичам чи сусідам. Дітей, які приносили Святу вечерю, частували, обдаровували гостинцями – пиріжками, горіхами, яблуками, цукерками, грішми. Духовенство пояснює Святу вечерю дарами волхвів, а народ бачить в ньому (цьому звичаї – П.С.) просте свідчення поваги: кого поважаємо або шануємо, тому й вечерю шлемо [Свидницький 1861: 61].

Перед споживанням святвечірніх страв усі члени священничої родини підходять до батька, що тримає в руках тарілку з просфорою⁵¹, обмащеною медом, беруть її, діляться нею і хрестяться, бажаючи один одному усякого добра (традиція споживання просфори на Святвечір запозичена з Польщі). Аналогічне пригощання просфорою відбувалося й у челядній кімнаті, де святкувала прислуга. Звичай вживати просфору також належить до новаторських (він вперше почав культивуватися в священничих родинях), хоча останнім часом поширений і в селянських родинях, які належать до греко-католицької церкви.

У Поручині, як і по всій Україні, на Святий вечір господині намагалися готувати дванадцять страв: пісний борщ із ушками, студжена та смажена риба, голубці з гречкою і картоплею, гриби, пиріжки з капустою, сушеними сливами, пампушки з варенням, сушеня (подекуди її називають узваром), холодна кутя. Вечеря напередодні Різдва мала сімейний характер і була символом домашнього вогнища [Росінський 1994: 265]. Символіка дванадцяти страв має декілька тлумачень. За язичницькими уявленнями, – це своєрідна жертва дванадцятьом дням свят, протягом яких тривало стародавнє різдво світу (поєднання двох животворчих начал – світлоносного (сонця і місяця) й водяного (богині води Дани). За християнською традицією, – це вшанування дванадцятьох апостолів, які проповідували вчення Ісуса Христа. Хоча символіка святвечірніх страв бере початок з прадавніх часів. Вона переважно пов'язана із своєрідними жертвами двом животворчим началам – світлу й воді. Адже за формою кожна святвечірня страва нагадує то сонце, то місяць, то зірки чи водяну стихію (останню найбільше уособлює риба) [Смоляк 2007, 1 – 2: 125].

⁴⁹ У деяких місцевостях Західного Поділля Дідо – це пшеничний або вівсяний сніп, а околіт пшеничної соломи – це Дідух. За віруваннями місцевих жителів Дідо і Дідух уособлювали місце перебування під час Різдяних свят духів предків.

⁵⁰ Колядою в с. Поручині до сьогодні називають обдарування колядників (малим дітям давали переважно солодощі і фрукти, а старшим – гроші, парубків вгощали переважно міцними напоями. Крім цього термін «коляда» ще має значення колядувати, а також саме свято звать Колядою [7, с. 106].

⁵¹ Просфора (розм. проскурка) – невеликий хлібець, із якого вирізують Агнца та часточки, що їх споживають під час причащення.

Заслугує уваги й поручинський обряд святвечірнього квокання. Його зазвичай відтворювали малі діти. Перед споживанням святвечірніх страв вони залазили під стіл, клякали на соломі (Дідуха) й імітуючи квокання курей, шукали на долівці ласощі – лісові та волоські горіхи, цукерки, копійки. Звичай наслідування голосу курей пов'язаний із контагіозною магією – це віщувало приплід птиці. Як зазначає Богдан Лепкий, цей обряд був найулюбленішим серед дітей, оскільки їх обдаровували різноманітними ласощами, особливо – цукерками.

Богдан Лепкий в епістолярній повісті «Казка мого життя» зробив опис дитячого святвечірнього колядування. У Поручині у 80-х роках XIX століття діти розпочинали ходити колядувати зі Святого вечора. Цей обряд здійснювали зазвичай хлопці-підлітки. Вони ходили колядувати з зіркою (в Почурині казали «з зіркою»⁵²). На жаль, Богдан Лепкий не подав назв колядок, але, як зазначають місцеві старожили, це були апокрифічні колядки, бо в священничих родинах традиційних народних (язичницьких) в цей час вже не виконували. Найпоширенішими апокрифічними колядками, які здавна виконуються в с. Поручині були: «Бог предвічний народився», «Нова радість стала», «Во Вифлеємі нині новина», «В глибокій долині»⁵³ та ін. За свідченням Богдана Лепкого, у священничих родинах колядники отримували винагороду на кухні від розпорядниці господарства їмості (колядницькими подарунками були переважно гроші або фрукти чи солодощі). У Поручині другої половини XIX ст. колядницьку винагороду називали колядою (до речі, ця назва в даній місцевості зберігається до сьогодні). Це вказує на язичницьке походження назви, оскільки вона пов'язана із богинею неба Колядою (дружиною бога неба Сварога), яка в ніч з 6 на 7 січня народжувала нове сонце, по імені Даждьбог [Плачинда 1993: 21].

Цікавим є опис обряду, що стосується святвечірньої трапези. Залишки страв, які споживала священницька родина, виносили до іншої кімнати «для духів», «а челядь з кухні недоїдену страву згортає до путні й кладе в саду для вовків» [Лепкий 1991: 505]. Даний опис свідчить, що цей обряд є дуже давнім і перейнятий із селянської традиції. Він бере свій початок з періоду тотемізації тварин, зокрема диких, які робили зло людям і, щоб задобрити їх, приносили святвечірні жертви у вигляді сакральних страв [Килимник 1994: 26].

Цікавим з етнографічного погляду є опис святкування Різдва, що відбувалося на другий день – на Марії. На свято сходилися лише ті сільські жителі, які прислали своїх дітей привітати священнику родину з Колядою й приносили їй подарунки – горіхи, мед й медівники. Трапеза у священника відбувалася одразу після Служби Божої (біля обіду). На прийом сходилися передусім найповажніші люди в селі – війт, коваль, сільський розпорядник, писар, одним словом заможніші мешканці села. Перед тим, як зайти до оселі, вони співали найпоширенішу в селі коляду «Бог предвічний народився». До речі, Богдан Лепкий подає текст лише тих її строф, які найчастіше виконували сільські колядниками: «Бог предвічний нам народився, / прийшов днесь со небес, / щоби вздрів люд свій весь / і утішився. / Ознаймив се ангел Божий, / наперед звіздарям, / а вчора пастирям / і земним звірам. / Слава Богу, – заспіваймо, / честь Сину Божому / і пану нашому / поклін віддаймо» [Лепкий 1991: 506 – 507].

Варто зазначити, що текст цієї колядки до сьогодні зберігся в Поручині майже без змін. Це вказує на його сакральність в обряді колядування та на писемність його походження. Цінним також є той факт, що Богдан Лепкий подає й текст післяколядного віншування, яке до сьогодні зберігається у поручинській різдвяній традиції: «Бажаю вам, славний господарю, господині і вашим дітям щастя, здоров'я і всякого добра, від Різдва до Воскресення, від Воскресення до Вознесення, від Вознесення до ста літ, поки вам пан Біг призначив вік у небі стояти, корону тримати, всім нам посполу честь і хвала сему дому» [Лепкий 1991: 507]. Христос рождається! – говорив віншувальник, а всі присутні в оселі відповідали: Славимо Його!

Святкова гостина у священничих родинах в Галичині другої половини XIX століття була невибагливою, обмежувалася лише декількома скоромними стравами – борщем зі схабом⁵⁴, холодцем (тут їх називають гижками) та холодною кутею. З напیتків подавали лише бочкове пиво.

⁵² Зірка («звізда») – це давній язичницький атрибут, який уособлював символ Сонця (Даждьбога). У Поручині, як зазначає місцева жителька М. М. Петришин, 1932 р. н., у першій половині XX століття була вже повністю християнізованою. Адже вона символізує євангельську вифлеємську зорю, яка сповістила про народження Месії. У Поручині її виготовляли з обичайки старого решета й обклеювали різнокольоровим проолієним папером. На папір приклеювали картинки із сюжетами Різдва Христового, а всередину вставляли свічку, яка освічувала нутро і робила картинки яскраво видимими. «Звізду» під час колядування крутили навколо осі рукою.

⁵³ Інформацію про традицію Різдяних свят подала Петришин Марія Миколаївна. 1932 р. н., місцева, буряківниця, освіта початкова з с. Поручин Бережанського району Тернопільської області. Запис зроблений 28. 06. 2006 р

⁵⁴ Схаб – шматок свинини або баранини з ребрової частини туші.

Богдан Лепкий також детально описав звичай підкидання куті до стелі на другий день Різдвяних свят. До речі, це дуже давній язичницький звичай, який пов'язаний з контагіозною магією (праукраїнці вірили у велику силу першого річного свята Різдва). Адже в цей день, за стародавніми віруваннями, загадане обов'язково мало здійснитися [Артюх 1994: 310]. У Поручині, за свідченням письменника, цей звичай існував ще в другій половині XIX століття (сьогодні він вже не культивується). Адже, за цим повір'ям, якщо кута густо поприлипає до стелі, то «кі рої будуть добрі, і копи густо будуть стояти» [Лепкий 1991: 509].

Отже, описи фрагментів Різдвяних свят, зокрема Святого Вечора та другого дня, зроблені Богданом Лепким у мемуарній повісті «Казка мого життя» дають повну уяву про відзначення цих свят у священничій родині 70–80-х років XIX століття. Цей матеріал має не лише художню цінність, але й подає детальну інформацію про традиційні та новаторські складові різдвяної обрядовості в родині священника. Якщо традиційна складова є домінуючою й базується на селянській звичаєвості, то новаторська вказує на привнесення, які культивувалися в родині священослужителів другої половини XIX століття.

Література: *Артюх 1994:* Артюх Л. Ф. Їжа та харчування // Поділля. Історико-етнографічне дослідження / [Л. Ф. Артюх, В. Г. Балашок, З. Є. Болтарович та ін.]. – К.: Вид-во НКЦ «Доля», 1994. – С. 282 – 322. ; *Килимник 1994:* Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні (зимовий цикл). – Т. 1: (Зимовий цикл). – Кн. 1. – К. : Обереги, 1994. – 148 с.; *Лепкий 1999:* Лепкий Б. Казка мого життя. // Богдан Лепкий. Твори у двох томах. Том другий. Повісті. Спогади. Виступи – К.: Дніпро, 1991. – 720 с.; *Плачинда 1993:* Плачинда С. Словник давньо-української міфології. – К. : Укр. письменник, 1993. – 63 с.; *Росінський 1994:* Росінський О. Традиції народного харчування // Етнографія України. – Львів: Світ, 1994. – С. 255 – 266.; *Свидницький 1861:* Свидницький А. Великдень в подолян // Основа. – 1861. – Ноябрь (Декабрь). – С. 26 – 71.; *Смоляк 2007:* Смоляк П. О. Дідух як основний атрибут різдвяної обрядовості. // Актуальні проблеми гуманітарної освіти. Зб. наук. праць / Випуск 3. – Київ – Кременець, 2007. – С. 105 – 109.; *Смоляк 2007:* Смоляк П. О. Символіка святвечірньої їжі у різдвяній обрядовості Західного Поділля // Народознавчі зошити. Двомісячник Інституту народознавства НАН України. – Зошит 1–2. – Січень-квітень. – Львів, 2007. – С. 123 – 129.; *Смоляк 2006:* Смоляк П. О. Функція господаря у святвечірній обрядовості Західного Поділля / П. О. Смоляк // Наукові записки. Серія : Історія. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 1. – С. 62 – 66.

В статтє обращаеться внимание на описание Рождественских праздников в с. Поручин Бережанского района 70–80-х годов XIX ст, который осуществил Б.Лепкий в своей повести «Казка мого життя», подается информация о традиционных и новаторских составляющих рождественских обычаев и обрядов в семье священника.

Ключевые слова: Богдан Лепкий, с. Поручин, священник, обычай, обряд, Святой вечер, дідух, коляда.

Олег Смоляк, проф. (Тернопіль)

Музична стилістика гаївок зі села Богдана Лепкого (с. Поручин Бережанського району Тернопільської області)

У статті зроблено стильову характеристику гаївок, записаних в с. Поручин Бережанського району Тернопільської області, де в юні роки проживав видатний український письменник Богдан Лепкий. Проаналізовано тематичний склад пісень весняного календарно-обрядового циклу, ритмічну форму вірша і мелодії, народномузичну форму, ладозвукорядні парадигми та виконавські особливості.

Ключові слова: Богдан Лепкий, музична стилістика, ритмічна форма вірша і мелодії, народнопісенна форма, ладозвукоряд, виконавські особливості.

The article develops style characteristics of Easter songs (hayivka) recorded in the village of Poruchyn of Berezhany district of Ternopil region, where a prominent Ukrainian writer Bohdan Lepky spent his youth. We have analyzed the thematic composition of the songs of spring calendar ritual cycle, the rhythmical form of verse and melody, a folk music form, mode and scale paradigms and performance peculiarities.

Key words: Bohdan Lepky, musical stylistics, rhythmical form of verse and melody, folk song form, mode and scale, performance peculiarities.